

Володимир РОМАНЮК

ВІРУВАННЯ МИСЛИВЦІВ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

У статті автор досліджує практично невивчену до сьогодні сферу духовної культури українців — мисливські вірування. Науково описані та проаналізовані обряди і ритуали мисливців Українських Карпат, що стосувалися рушниць та були поширеними у др. пол. ХІХ — перш. пол. ХХ ст. Метою, з якою мисливці виконували обряди, розглянуті у статті, було забезпечити гарантію влучного пострілу і встановлення оберегу над рушницею проти завдання їй шкоди чарами, що їх виконували недоброзичливі мисливці. Автор систематизував ці обряди. Вказано, що обряди, пов'язані з гадюкою, та обряди, під час здійснення яких відбувалося «відгашування ватри», можливо, мали своїм початковим завданням встановлення оберегу проти нечистої сили. Вивчення мисливських обрядів, які, очевидно, були дуже архаїчними, є доповненням до загального дослідження дохристиянських вірувань українського народу.

Ключові слова: вірування, обряд, ритуал, традиційне мисливство, Українські Карпати.

© В. РОМАНЮК, 2011

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 2 (98), 2011

Одним з господарських занять українців було мисливство. Це заняття, поряд із збиральництвом та рибальством, є найдавнішим в історії людства. Проте, як справедливо зазначив польський етнолог пер. пол. ХХ ст. Казимир Мошинський, серед слов'янських народів мисливство ніколи не було головним господарським заняттям. Тому що у період формування цих народів, серед них й українського, головними господарськими заняттями населення, з яких вони сформувалися, уже були рільництво та скотарство [1]. Мисливство у слов'ян завжди мало лише допоміжне значення у системі господарювання.

Незважаючи на це, мисливство протягом тривалого періоду посідало доволі вагоме місце у господарстві українського народу. За його допомогою українці захищали власні поля, городи, поголів'я худоби та птиці від завдання їм шкоди з боку тих чи інших диких звірів. Воно було також джерелом м'ясної їжі, отримання інших цінних продуктів.

Поступове освоєння українцями незаселених земель, розорювання все більших площ призвело, як і в більшості інших регіонів земної кулі, до значного зниження кількості диких звірів і, як наслідок, до суттєвого занепаду мисливства серед населення. Однак у багатьох етнографічних районах України воно зберігалося до сер. ХХ ст. Землями, на яких традиційне мисливство у др. пол. ХІХ — пер. пол. ХХ ст. мало найбільше поширення, були етнографічний Поліський регіон та Українські Карпати, на теренах яких розташовані три етнографічні райони — Бойківщина, Гуцульщина та Лемківщина.

Причина широкого застосування українцями Полісся та Карпат у др. пол. ХІХ — пер. пол. ХХ ст. традиційного мисливства криється у географічних умовах земель, на яких вони проживали. Ці землі містили значні площі важкодоступних територій, які вкривали великі масиви лісів. Наслідком цього було багатство дикої фауни. Саме це зумовило значне розповсюдження традиційного мисливства у зазначений період в Українських Карпатах та Поліссі.

Кожне традиційне господарське заняття було обов'язково поєднаним з різноманітними ритуалами, обрядами, повір'ями тощо. Підкреслимо, що в цілому будь-яке явище матеріальної культури народу було нерозривно пов'язаним із його духовною культурою. Традиційне мисливство у цьому відношенні не складало винятку. Кожен мисливець приділяв велику увагу виконанню певних обрядів, які, згідно з народними віруваннями, повинні були при-

нести йому успіх під час здійснення полювання, незмінно дотримувався ряду повір'їв тощо.

Зупинимось на ритуалах, обрядах та окремих повір'ях мисливців Українських Карпат др. пол. XIX — пер. пол. XX ст. Усі вони були пов'язані з рушницею — головною зброєю тодішніх мисливців при застосуванні ними активної форми полювання¹. Зазначимо, що рушниця в окресленому періоді були найчастіше саморобними.

Досліджені у статті мисливські ритуали та обряди мали два призначення — забезпечення успіху під час полювання (влучності та смертності для звірів пострілу з рушниці) і встановлення оберегу над рушницею проти дії на неї «злих чарів», здійснюваних недоброзичливими мисливцями. Виконання мисливцем деяких обрядів, згідно з народними віруваннями, забезпечувало водночас досягнення обох зазначених цілей.

Ми розробили систематизацію мисливських ритуалів та обрядів, що мали окреслене призначення, здійснили науковий опис та аналіз.

В українській етнологічній науці мисливським віруванням у цілому було приділено небагато уваги. На поч. XX ст. етнограф Володимир Шухевич у своїй монографії «Гуцульщина» вперше широко розглянув це питання. Проте у його праці практично міститься лише переказ зібраних автором польових даних. Відсутні узагальнення або ж систематизація [2]. Деяко пізніше етнограф Петро Шекерик-Доників також навів різноманітні обряди та повір'я мисливців Гуцульщини, подавши їх опис у художній формі в творі «Дідо Иванчик» [3]. Обидві зазначені праці стали головними писемними джерелами при написанні нашої розвідки. Цінні джерельні дані, використані у статті, містяться також у творах деяких польських етнографів пер. пол. XX ст. [4].

У др. пол. XX ст. вивчення мисливських вірувань на українських землях практично повністю зупинилися. Лише після проголошення незалежності України, у 1990-х рр., вийшла стаття дослідника Григорія Аркушина про мисливські повір'я Західного Полісся. Ця розвідка не містить узагальнюючого матеріалу. У ній опубліковано цінні польові відомості, зі-

брані автором протягом декількох років. Головною метою статті Г. Аркушин назвав фіксацію і, як наслідок, збереження для науки мисливських повір'їв, а також викликання зацікавленості у їхньому зборі та дослідженні [5].

Важливим джерелом для нашої розвідки стали також зібрані польові матеріали [6].

Зважаючи на те, що до сьогодні дуже мало дослідників звертало свою увагу на вивчення мисливських вірувань, немає жодної спеціальної ґрунтовної праці, яка б висвітлювала це питання, зазначимо, що наведений у статті матеріал відноситься до практично невивченої досі сфери духовної культури українців.

Значна кількість мисливських обрядів, метою яких було забезпечення успішності полювання та встановлення оберегу над рушницею, була пов'язаною із гадюкою. Так, напр. XIX ст. для того, щоб рушниця влучно стріляла та щоб «її ніхто не урік», мисливці застосовували наступний засіб: брали жало гадюки, гадючий «чесник», ладан, зрізані верхівки з дев'яти осик та приносили це у храм на дев'ять Богослужінь. Після цього дев'ять разів окреслювали цим навколо рушницю і ховали в отвір, висвердлений в прикладі [7].

Щоб рушниця «остро била» та щоб не розходився далеко звук пострілу (почувши вистріл, недоброзичливий «стрілець» міг «збавити» рушницю чарамми), горяни в березні вбивали гадюку, відрубували та засушували її голову («ні на сонці, ні у печі, а так»). Після цього голову розтирали на порошок, говорячи наступне замовляння: «Остра-с була, як вогонь; кого-с заразила, не віратував сі, так, аби моя пушка, кого за красит, аби не втік». Цим порошком набивали рушницю. Цей ритуал, згідно з уявленнями мисливців, надавав зброї захист проти завдання їй магічної шкоди з боку мисливця, який чув звук пострілу з неї. Тепер уже недоброзичливому мисливцеві потрібно було взяти рушницю в руки для того, щоб за допомогою чарів зробити її непридатною для використання [8].

Серед мисливців панувало повір'я, що шматок гадюки, вкладений в отвір у прикладі рушниці (у «коморку»), притягував до зброї звірів [9]. Вважалося, що рушниця не підведе (можливо також, що її буде неможливо зробити непридатною для використання за допомогою чарів) того мисливця, який у її прикладі закладе жало гадюки [10].

Для того, щоб рушниця «не підвела» мисливця, він намагався застрілити гадюку в свято Воздвижен-

¹ Активна форма полювання — форма ведення мисливства, яка полягала у тому, що мисливці безпосередньо вбивали звірів. На противагу їй, пасивна форма полягала у наставлянні на звірів різноманітних пасток.

ня Чесного Хреста (27 вересня) [11]. Цей день був пов'язаний з різними народними віруваннями, що стосувалися гадюк. Зокрема, загальноукраїнським було уявлення, згідно з яким на свято Воздвиження Чесного Хреста гадюки відповзають до вирію — міфічного теплого краю. У зв'язку з цим людям (серед них й мисливцям) було вкрай небезпечно іти у це свято в ліс [12]. Ю. Шнайдер зафіксував розповідь гуцулів про мисливця, якого у це свято «змії» забрали до своєї схованки, щось говорили до нього та примушували його лизати «гадючий камінь». Лише навесні цього чоловіка відпустили на волю. «Мисливець у цей день до лісу не піде», — закінчує переказ оповіді згаданий дослідник [13].

Схоже оповідання було поширеним на Київщині. На цьому терені дорослі, розказуючи дітям про те, що гадюки у свято Воздвиження Чесного Хреста заповзають у велику яму і лижуть у ній «гадючий камінь», оповідали їм історію про дівчинку, яка, пішовши у зазначене свято в ліс, потрапила, подібно до згадуваного мисливця, у полон до гадюк [14].

У згадуваному творі П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчик» міститься інформація про те, що мисливці голірuch (що викликає сумнів) ловили гадюк та ящірок протягом року від свята Благовіщення (7 квітня) до свята Воздвиження Чесного Хреста. Засушені гадюки та ящірки, голови гадюк, «ліновишся» («ліновишся» — шкіра змії, яку вона скидає навесні. — *В. Р.*) [15] зберігали у спеціальній «тобівці» («тобівка» — невелика шкіряна сумка. — *В. Р.*) [16]. У день Головосік (11 вересня), який, згідно з твердженням автора, був найбільшим мисливським святом на Гуцульщині, мисливці, після виконання певних, описаних обрядів, спалювали усе це на вогнищі з «глогу» («гліг» — глід колючий *Crataegus oxyacantha*. — *В. Р.*) [17]. Це вогнище розпалювали від «ошкалька громовиці» («ошкальок громовиці» — скіпка з дерева, у яке вдарила блискавка. — *В. Р.*) [18]. З самого ж «ошкалька громовиці» вогонь добували за допомогою тертя, отримуючи так звану «живу ватру», що, за народними уявленнями, мала особливу магічну силу. Після затухання ватри попелом з неї чистили рушницю [19].

Описаний ритуал мав, очевидно, насамперед охоронну функцію. Тобто, виконуючи його, мисливці

прагнули встановити оберіг над рушницею проти дії на неї «злих чарів» від інших мисливців.

Гадюк та ящірок у творі названо «писланцями, помичниками та слугами нічистої сили, що то в особах гаді та ешерок ними орудує злий дух» [20]. Спалювання їх на вогнищі, згідно з віруваннями мисливців, приводило до смерті тих мольфарів, які певним чином здійснювали якісь злі чари за їх допомогою та не наклали при цьому на себе магічної «оборони» [21].

У день Головосік біля цієї ж ватри мисливці вкидали гадючі жала у дула рушниць та пістолетів, примовляючи, щоб вони були «в стрілію такі острі, ек гадечі жельця» [22]. «Ліновишсями» протирали рушницю, пістолети, пастки на звірів (підкреслимо, що це єдиний з відомих нам обрядів, який частково стосувався пасивної форми мисливства) та роги для пороху, говорячи, щоб їх «ни держело все нічисте наслане й злагода (злі чари — *В. Р.*), ек ни держитси ліновишше гаді» [23].

Уявлення, пов'язані з гадюкою, були досить сталими. Про це свідчать, зокрема, наступні розповіді старожилів зі с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл.:

«[...] Ше Яків Мувів, в нас мисливець був, він ще польський був, ти й казали, що він купив рушницю і дотів шукав так, що загнав у ствол гадюку. Та й відси вистрілив. Ну, а рушницю вурвало! Та й він собі відпиляв, та й ходив, то сміялися з него «Півтаранка» [24].

«[...] Казали мижі людьми [...], екшо її [гадюку] зловити, забити в ствол одним кінцем [...] та й стрілити [...], кажут, що то добре. [...]. А може розірвати [дуло] [...]» [25].

Наведена інформація свідчить про те, що спроби вистрелити гадюкою з рушницю траплялися, ймовірно, приблизно у сер. ХХ ст. Зазначимо, що етнографи кін. ХІХ — поч. ХХ ст. цього обряду не зафіксували. Лише польський дослідник Тадеуш Северин у статті, виданій у 1932 р., згадує про його існування на Поліссі та Волині [26]. Отже, можливо, він виник десь приблизно у цей час. Якщо це справді так, то у цьому випадку ми констатуємо факт появи нового обряду, пов'язаного з віруванням у можливість забезпечення здійснення успішних пострілів з рушницю шляхом виконання певних обрядодій, у яких необхідно було використовувати гадюку.

Зауважимо, що наведеного обряду могло насправді й не бути, оскільки виникають сумніви стосовно того, чи вистрілити гадюкою справді можливо. Що правда, про ідентичний обряд розповідали також респонденти з Полісся [27]. Проте, ці розповіді ще не слугують достатнім підтвердженням його практикування серед мисливців. Питання реального існування цього обряду, однак, не має дуже вагомого значення. Розповіді про нього насамперед свідчать про сталість уявлення, згідно з яким за допомогою певних обрядів з використанням гадюки мисливці забезпечували собі успішність на полюванні.

Окремі мисливські повір'я, пов'язані з гадюкою, збереглися до сьогодні. Подібною до матеріалу, який подав Ю. Шнайдер, є наступна, зафіксована нами, оповідь мисливця-старожила:

«[...] Треба в змії витегнути язичок, в приклад задовбати і попадаєш так що є. [...] Таке чув ще недавно, що говорили [...] звір йде на рушницю» [28].

Уявлення про те, що завдяки виконанню певних обрядів, пов'язаних з гадюкою, можна надати влучності та сили пострілу з рушниці, були поширені у багатьох етнографічних регіонах України. Так, подрібнену на шматочки шкіру вужа² додавали до набою на Волині [29]. На Поліссі з нової рушниці перший раз стріляли у вужа чи гадюку [30]. У цьому ж регіоні вистрілювали гадюкою та вужем з рушниці, яка погано стріляла або «живила» (лише ранила) звіра [31]. Вистрілювали вужа, коли рушниця «живила» і на Волині [32]. Про те, що мисливці стріляли гадюкою, згадує відомий український письменник пер. пол. ХХ ст. Остап Вишня [33]. Порівнявши його опис з наведеними фактами, стає зрозуміло, що прозаїк послуговувався не лише своєю фантазією, а й певними реаліями. З цього випливає, що вірування, пов'язані з гадюкою, були поширені також на теренах Київщини або Слобожанщини (можливо і в обох районах) — землях, де жив Остап Вишня.

Серед мисливців Українських Карпат було поширеним уявлення, що є рушниця так «залагоджені», що їх начебто вже ніхто не міг за допомогою чарів зробити непридатними для використання:

«[...] Зброю так залагоджували, що її ніхто не міг зіпсувати, наприклад, ніякий чародій. Якщо один

² Очевидно, у ряді випадків між вужем та гадюкою під час їхнього магічного використання не робили жодної відмінності.

зробив, що вона повинна стріляти, то інший вже не може зробити, щоб вона не вистрілила... Навіть в мене була одна така рушниця, я продав її в гори...» [34]; «... Був тот кріс (кременева рушниця — В. Р.) так залагожений, що ніхто ни годеи був його ні збавити, ні замовити» [35].

Якщо обряди, пов'язані з гадюкою, мисливці нерідко практикували, щоб успішно полювати та водночас встановлювали оберіг над рушницею проти спроб завдання їй шкоди за допомогою чарів недобррозичливими мисливцями, то наступний мисливський ритуал мав виключно охоронну функцію. Мисливець здійснював його тоді, коли у нього хтось вкрав порох, завдяки чому міг зробити його рушницю непридатною для використання. «... Аби сего не діждав» він набирив до схід сонця воду з дев'яти криниць. Кожного разу він зачерпував її дев'ять раз по дев'ять, рахуючи у зворотній бік «ні 9, ні 8... ні 2, ні один» (можливо, рахували дев'ять раз по черзі: то в спадаючому порядку від дев'яти, то в зростаючому до дев'яти) 36]. Після цього у такій воді варили дев'ять шматочків глоду, «свербигузки» («свербигузка» — шипшина *Rosa canina*. — В. Р.) [37] та ожини (*Rubus caesius*). Варили їх на ватрі, розкладеній з дев'яти «кавалків» глоду. Далі у цій воді «гасили ватру» — кидали у воду дев'ять вугликів глоду, рахуючи у зворотному порядку. Воду вливали в рушницю, яку після цього клали на ніч біля кочерги. Зранку воду виливали зі зброї «за сонцем» (очевидно, на схід). Після цього рушницю заряджали та стріляли. Зробивши вистріл, дуло одразу ж закривали рукою. Через хвилину руку нюхали. Якщо від неї не було чути димом (запах від руки визначався мисливцями, очевидно, дуже суб'єктивно), то весь ритуал здійснювали знову, повторюючи його доти, доки від руки не було чути відповідного запаху [38].

Інший ритуал, пов'язаний із «гасінням ватри», здійснювали у день Головосік. Протягом цього дня мисливці нічого не їли. Вранці до схід сонця на галявині у лісі мисливець складав на одне місце свої мисливські знаряддя (рушниця, пастки, порохівниця). Він тричі обходив галявину, ідучи «назістріть» (назустріч. — В. Р.) [39] сонцю, із уже згадуваним запаленим «ошкальком громовиці», з якого було видобуто вогонь за допомогою тертя. Потім він набирив з дев'ятьох джерел воду аналогічним до на-

бирання води з криниць способом. Цією водою мисливець «відгашував ватру». Кидав у воду вуглики з вогнища дев'ять раз по дев'ять, рахуючи у зворотному порядку (або, можливо, по чергово у спадаючому та зростаючому). Вогнище складалося з глоду і розпалювалося від «ошкальку громовиці». Головний герой твору П. Шекерика-Доникова «відгашував ватру» правою рукою, а в лівій тримав «гушемку иванського зілля, градений чепелик, громовицу тріску таї гадечу пацирку» («гушемка иванського зілля» — очевидно, пучок зілля, зібраного на свято Івана Купала; «градений чепелик» — ніжик, що ним відвертали град; «громовица тріска» — скіпка з дерева, у яке вдарила блискавка; «гадеча пацирка» — намистина жінки, яка вміла замовляти від укусу гадюк або мала владу над ними. — В. Р.) [40]. Після цього, вмочуючи иванське зілля у воду, мисливець кропив галявину, на якій горіло вогнище, обходячи її навколо. Це встановлювало оберіг над галявиною від нечистої сили. Після кроплення иванське зілля спалювали на ватрі. Далі мисливець здійснював уже описані нами обряди, пов'язані з гадюкою, а також робив рухи, що символізували побиття нечистої сили, та голосно кричав на неї. Завдяки здійсненню цього ритуалу мисливські знаряддя уже начебто не могли бути зіпсовані чарами інших мисливців протягом цілого року [41]. Описаний ритуал мав насамперед охоронну функцію. Проте, один з його описаних обрядів, був, як ми це бачили, чітко спрямований на забезпечення успішності під час полювання.

У с. Соколівка Косівського р-ну Івано-Франківської обл. автор зафіксував ритуал, у якому також здійснювали «гасіння ватри»:

«Шоби рушниця добре стріляла [...] треба взяти глоду [...]. Кладе той глід на вогонь до тих пор, шоби той глід згорав на ватерці, і потому бере з того вуглики [...] ватри гасити [...]. Рано, до схід сонця, набирає води, потому ті вуглики кидає в воду і рахує від дев'ять: дев'ять, вісім, сім... До одного дійшло це і на цим кінчаєси. Дев'ять раз він тото зробив, потому ше раз дев'ять [...] З того кришиться так шоби виходило на одного один вуглик³. То ше навіть тої води треба брати іти дес до струмка, де добре. Набираєте води, і це в тій воді,

³ Готували спеціально наперед 81 шматочок глоду (9х9). Пор.: Там само. — С. 26.

навіть до схід сонця бажано... Цей води треба, рано помив, ввечер зробив, помив рушницю тим, але треба хапати зразу, бо сильно бере і ржавчина з цього. То треба його махом сушити. Ну і так дають посохнути, потому завтра рано стараються іти на польованя» [42].

Ці уривчасті спогади респондента дають змогу дійти висновку, що у сер. ХХ ст. на Гуцульщині ще побутували ритуали, подібні до тих, які зафіксували В. Шухевич та П. Шекерик-Доників. Зазначимо, що старожил розповів, начебто описаний ним ритуал застосовували до рушниці, яка була зроблена непридатною для використання чарами інших мисливців [43]. Тобто, ритуал мав на меті нівелювання завданої рушниці шкоди. Ми припускаємо, що респондент міг помилитися стосовно мети обряду, однак, можливо, деякі ритуали могли практикувати як з метою охорони рушниці, так і з метою повернення «зачарованій» рушниці придатності для використання.

Частина мисливських обрядів була тісно пов'язаною з елементами християнства. Ці обряди мисливці практикували переважно, щоб забезпечити собі успішне полювання.

Перший з описаних нами обрядів, пов'язаних із гадюкою, був водночас обрядом, в якому чітко простежуються елементи християнства. Мисливці носили у церкву на дев'ять Богослужінь жало гадюки та інші, перераховані уже нами складові, необхідні для здійснення цього обряду. Отже, під впливом християнства серед них поширилось переконання, що згадані складові необхідно освятити у церкві. Можливо, Богослужіння замінило собою певні замовляння або обряди, практикування яких здійснювали над цими складовими у минулому. Так чи інакше, у цьому випадку ми констатуємо поєднання віри, що походить з дохристиянського часу, у можливість за допомогою певних обрядів забезпечити собі успішність на полюванні з елементами християнства.

Таке ж поєднання простежується і в наступному обряді, який мисливці практикували для того, щоб під час вистрілу «пушка не розносила шроту» [44]. Тобто, очевидно, щоб дробини влучали близько одна біля одної, а не розліталися, і, як наслідок, звір отримував важчі рани. З цієї метою мисливець відламував невелику тріску з викопаної труни. Цю тріску, за

певну оплату, паламар клав у церкві під престіл, на якому відправлялося Богослужіння. Тріска мала там знаходитися протягом дванадцяти Богослужінь. У ті дні, коли в церкві відправлялися Богослужіння, мисливець, окрім сніданку, нічого не їв. Після відправи у церкві дванадцяти Богослужінь він забирав тріску і протягом трьох вечорів говорив над нею по три рази наступну примівку: «Як сї не розсипали тоти кістки, що у тобі були, як єс їх затримала у собі, так аби сї тримав шріт з моєї пушки при купі». Далі він цю тріску клав між дробинами [45].

Отже, і у цьому обряді бачимо поєднання обрядодії, яка своїми коріннями сягає певних, невідомих нам дохристиянських вірувань, з елементами християнства.

У наступних обрядах, спрямованих на досягнення успішного полювання, а, можливо, частково й на охорону рушниці, залишки дохристиянських вірувань практично не простежуються.

В. Шухевич розповів, що мисливці носили у церкву на дев'ять Богослужінь кулю, щоб вона у майбутньому завдала звірові важку рану [46]. Про те, що гуцульські мисливці освячували кулі до рушниць, зазначив Р. Кайндль [47]. Вони вірили, що у ведмедя можливо влучити лише освяченою кулею [48].

Окрім куль, мисливці освячували також рушницю. Так, певний мисливець зі с. Гринява (сучасний Верховинський р-н Івано-Франківської обл.), приблизно напр. ХІХ — на поч. ХХ ст., освячував свою рушницю кожного Великодня [49]. Зазначимо, що на Поліссі (ймовірно, у пер. пол. — сер. ХХ ст., можливо, й пізніше), рушницю, яка «живила», несли у храм на Богослужіння [50]. Перед вирішальним пострілом гуцульські мисливці робили над дулом рушниці знак хреста [51].

Отже, поданий матеріал дає змогу класифікувати мисливські обряди, виконання яких мало своєю метою забезпечення здійснення влучного пострілу з рушниці та встановлення оберегу над рушницею проти дії на неї «злих чарів», що їх здійснювали недоброзичливі мисливці:

1. Мисливські обряди, у яких мисливці використовували гадюку.
2. Мисливські обряди, під час яких відбувалося «відгашування ватри».
3. Мисливські обряди, у яких були обов'язковими елементи християнства.

4. Мисливські обряди християнського походження, у яких практично не простежуються сліди дохристиянських вірувань.

Порівняно широке розповсюдження на території України обрядів, що відносяться до першої групи, вказує на те, що вірування у магічну здатність здійснення обрядів, пов'язаних із гадюкою, покращити силу та влучність пострілу з рушниці, а також забезпечити їй невіддатливість до спроб завдання шкоди «злыми чарами», було давнім на українських землях. Давність цього вірування підтверджується також сталістю цих практик. Можливо, до появи вогнепальної зброї обряди з гадюкою, згідно з народним віруванням, забезпечували мисливцям успішне полювання та захищали їх. З поширенням рушниць вони, до певної міри змінившись, повністю перейшли на цей вид зброї.

Цілоком імовірно, що в обрядах мисливців, пов'язаних із гадюкою, була присутня імітативна магія. Керуючись принципом «подібне викликає подібне», мисливці намагалися завдяки виконанню обрядів максимально уподібнити постріл з рушниці до укусу гадюки, зробити його смертельним для тварини. Це наглядно показують як подані гуцульські примівки, так і слова респондентів з Полісся: «Усаді адючина у ствол і вистріль, то буде стрілять, як змея» [52].

Ця магія могла мати дуже глибокі коріння у традиційних віруваннях. Оскільки центральне місце у ній посідає гадюка, спробуємо з'ясувати, якими були українські народні уявлення про неї. Джерела показують, що ці уявлення були доволі неоднозначними. Так, Р. Кайндль згадує гуцульську легенду про гадюк, які, врятувавши ковчег, спасли людський рід [53]. Гуцули вірили, що гадюки кусають тих людей, які працюють у свято [54]. З цього бачимо, що до гадюк ставилися позитивно. Водночас чимало свідчень вказує на вкрай негативне народне ставлення до них. Ми уже згадували, що гадюк ототожнювали з нечистою силою у творі П. Шекерика-Доникова «Дідо Иванчик», у якому автор намагався відтворити народні уявлення. Про ототожнення гадюк із «злыми духами» згадує Григорій Купченко [55].

Як бачимо, народні уявлення нерідко пов'язують гадюку з нечистою силою. Ми вважаємо, що її обрядове використання накладало оберег проти нечистої сили. Це чітко простежується в описаному обряді спалювання гадюк та щірок. Нагадаємо,

що згідно з текстом П. Шекерика-Доникова, знищуючи їх, мисливець начебто знищував «писланців, помичників та слугів нечистої сили» [56], оберегав цим свою зброю від злих чарів. Аналогічним за своїм значенням до цього обряду було, ймовірно, і вбивання гадюк на свято Воздвиження Чесного Хреста. В інших обрядах гадюка, очевидно, виступала як оберег проти нечистої сили, оскільки, як відомо, в українських народних уявленнях дуже часто те, що начебто було пов'язаним із нечистою силою (наприклад, глід, осика [57]), водночас виступало сильним оберегом проти неї. У зв'язку з цим стає зрозумілим, чому мисливці чистили свою рушницю попелом з вогнища, на якому вони спалювали гадюк та ящірок.

Встановлення оберегу від нечистої сили, на нашу думку, становить основу другої групи обрядів. Головними стихіями, що їх мисливці використовували при здійсненні цих обрядів, були вода та вогонь. В обрядах мисливці використовували глід, шипшину, ожину. Найбільш важливе значення мав глід, з якого розпалювали вогнище та вуглинками якого «гасили ватру». Очевидно, у цих обрядах маємо цінне свідчення використання глуду в українських народних віруваннях як оберегу проти нечистої сили.

Обряди третьої групи були сформовані внаслідок переплетення дохристиянських вірувань з елементами християнства. Обряди четвертої групи мали виключно християнське походження.

Збереження, у досліджуваний нами період, великої кількості обрядів, метою яких було забезпечення успішності на полюванні та охорона рушниці, пов'язане, насамперед, із архаїчністю мисливства. Ведення полювання протягом багатьох століть залишалося в Українських Карпатах абсолютно незмінним. Мисливці у др. пол. XIX — пер. пол. XX ст. полювали тими ж методами, що й їх далекі предки. Це зумовило консервацію багатьох обрядів. Навіть з поширенням вогнепальної зброї ці обряди не зникли, а, пристосовавшись до неї, продовжували жити. Як і в інших сферах народної діяльності, вірування, з яких походили описані обряди, стерлися з народної пам'яті.

1. *Moszyński K. Kultura ludowa słowian / K. Moszyński — Kraków, 1929. — Cz. I: Kultura materialna. — S. 25.*

2. *Шухевич В. Гуцульщина: Ч. 2 / Володимир Шухевич // Матеріяли до українсько-руської етнології. — Львів, 1901. — Т. IV. — С. 231—235, 239.*
3. *Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік / П. Шекерик-Доників — Верховина, 2007.*
4. *Schnaider I. Z kraju Huculów / I. Schnaider // Lud: Organ polskiego towarzystwa etnologicznego, wydawany przez polskie towarzystwo ludoznawcze we Lwowie (далі — Lud). — Lwów; Warszawa; Kraków; Poznań; Wilno, 1901. — Т. VII. — S. 264—270; Seweryn T. Łowiectwo ludowe na Wołyniu / T. Seweryn // Lud. — Lwów; Warszawa; Kraków; Poznań; Wilno, 1932. — Т. XI. — Serja II. — S. 24—35.*
5. *Аркушин Г. Повір'я мисливців Західного Полісся / Г. Аркушин // Древліни: збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. — Львів, 1996. — Вип. 1. — С. 186.*
6. Архів Інституту народознавства НАН України (далі — Архів ІН НАН України). — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641.
7. *Шухевич В. Гуцульщина: Ч. 2. — С. 233.*
8. Там само.
9. *Кайндль Р. Гуцули: їхнє життя, звичаї та народні перекази / Р. Кайндль — Чернівці, 2003. — С. 79, 116, 151.*
10. *Schnaider I. Z kraju Huculów... — S. 266.*
11. Ibid.
12. *Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис / Осип Воропай. — Харків, 2007. — С. 390.*
13. *Schnaider I. Z kraju Huculów... — S. 266.*
14. *Воропай О. Звичаї нашого народу. — С. 390.*
15. *Гуцульські говірки. Короткий словник / уклад. Г. Гузар, Я. Закревська, У. Єдлінська, В. Зеленчук, Н. Хобзей. — Львів, 1997. — С. 111.*
16. Там само. — С. 180.
17. Там само. — С. 46.
18. Там само. — С. 112, 49.
19. *Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. — С. 156, 187—189, 191—192.*
20. Там само. — С. 191.
21. Там само. — С. 191—192.
22. Там само. — С. 190.
23. Там само.
24. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641. — Арк. 42.
25. Там само. — Арк. 48.
26. *Seweryn T. Łowiectwo ludowe na Wołyniu. — S. 27.*
27. *Аркушин Г. Повір'я мисливців Західного Полісся. — С. 187, 191.*
28. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641. — Арк. 34.
29. *Seweryn T. Łowiectwo ludowe na Wołyniu. — S. 27.*
30. *Аркушин Г. Повір'я мисливців Західного Полісся. — С. 187.*
31. Там само. — С. 187, 191; *Seweryn T. Łowiectwo ludowe na Wołyniu. — S. 27.*
32. Ibid.

33. Остап Вишня. Усмійки, фейлетони, гуморески : у 5-ти т. / Остап Вишня. — К., 1975. — Т. 4. — С. 139.
34. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641. — Арк. 5.
35. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. — С. 159.
36. Там само. — С. 22.
37. Гуцульські говірки... — С. 45.
38. Шухевич В. Гуцульщина : Ч. 2. — С. 234.
39. Гуцульські говірки. — С. 129.
40. Там само. — С. 50; 210; 49; 43, 145.
41. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. — С. 26—28, 187—192.
42. Архів ІН НАН України. — Ф. 1. — Оп. 2. — Од. зб. 641. — Арк. 47.
43. Там само. — Арк. 48.
44. Шухевич В. Гуцульщина : Ч. 2. — С. 234.
45. Там само.
46. Шухевич В. Гуцульщина : Ч. 2. — С. 233.
47. Кайндль Р. Гуцули... — С. 79.
48. Там само. — С. 116.
49. Kolberg O. Dzieła wszystkie / O. Kolberg — Wrocław—Poznań, 1970. — Т. 54: Ruś Karpacka. — Cz. 1. — S. 186.
50. Аркушин Г. Повір'я мисливців. — С. 192.
51. Кайндль Р. Гуцули. — С. 79.
52. Аркушин Г. Повір'я мисливців. — С. 187.
53. Кайндль Р. Гуцули. — С. 116.
54. Там само.
55. Купчанко Г. Некоторые историко-географические сведения о Буковине. — Киев, 1875. — С. 59.
56. Шекерик-Доників П. Дідо Иванчік. — С. 191.
57. Галайчук В. Гліг у віруваннях / В. Галайчук // Мала енциклопедія українського народознавства / за ред. члена-кореспондента НАН України, д. і. н., проф. С. Павлюка. — Львів, 2007. — С. 121; Галайчук В. Осика у віруваннях та обрядовості / В. Галайчук // Там само. — С. 409—410.

Volodymyr Romaniuk

BELIEFS OF HUNTERS IN THE UKRAINIAN CARPATHIANS

In this paper the author brings results of his studies in beliefs of hunters. This field of Ukrainians' spiritual culture has not investigated as for now. The author has fulfilled some scientific descriptions and analyses of rites and rituals of hunters in the Ukrainian Carpathians. Acts mentioned by author the hunters had done with the aim to ensure accurate shots and to protect guns from hostile magic. The author has elaborated a classification of these rites. The investigation of hunters' rites is a kind of addition to the general research of pre-Christian beliefs of Ukrainian nation.

Keywords: belief, rite, ritual, traditional hunting, Ukrainian Carpathians.

Владимир Романюк

ВЕРОВАНИЯ ОХОТНИКОВ УКРАИНСКИХ КАРПАТ.

В статье автор рассматривает практически неизученную сферу духовной культуры украинцев — верования охотников. Научно описаны и проанализированы ритуалы охотников Украинских Карпат — действия относительно оружия, распространенные во втор. пол. XIX — первой пол. XX ст. Целью, с которой охотники производили рассмотренные в статье действия, было обеспечение точности выстрела и предотвращение повреждений оружия магией к которым могли обратиться недоброжелатели. Автором систематизированы эти обряды. Указано, что обряды, связанные со змеей, и обряды, во время исполнения которых происходило «оттушивание ватры», может быть, имели своим первоначальным заданием установления защиты от нечистой силы. Изучение охотничьих обрядов, которые по всей вероятности были архаичными, является дополнением к общему исследованию дохристианских верований украинского народа.

Ключевые слова: верования, обряд, ритуал, традиционное охотничество, украинские Карпаты.